

Rozwój w późnej nowoczesności

Development in Postmodern Time

Ryszard Janikowski

*Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańskiego w Katowicach,
ul. Harcerzy Września nr 3, 40-659 Katowice Piotrowice;
Państwowa Rada Ochrony Środowiska, e-mail: ryszard.janikowski@gwsh.edu.pl*

Streszczenie

W artykule przedstawiono istotę zrównoważonego rozwoju w późnej nowoczesności odnoszącą się do kształtowania rozwoju społecznego zarówno lokalnych społeczności, jak i globalnego społeczeństwa. Rozwój sustensywny (zrównoważony) jest procesem wielopoziomowym. W szczególności, oznacza to, że powinno następować polepszanie jakości życia wszystkich istot ludzkich, a także kreowanie ładu społecznego, gospodarczego, ekologicznego, przestrzennego i instytucjonalno-politycznego. Zaspokojenie potrzeb człowieka powinno następować przez realizację odpowiednich celów społecznych i/lub gospodarczych i/lub środowiskowych współtworzących rozwój. Współzależności pomiędzy tymi trzema kategoriami rozwojowymi winny się wzajemnie interaktywnie warunkować, a tym samym ujmować fakt, że proces rozwojowy zachodzi w trójsystemie.

Słowa kluczowe: sustensywność, rozwój, etyka, globalne społeczeństwo

Abstract

This paper provides consideration on sustainable development in postmodern time, which should conduct shaping of social development as well as development of local and global communities. Ensuring sustainability of development is a multilevel process. In particular, that means that sustainability is achieved by improving live quality of each member of population, and needs creating of adequate social, economical, ecological, spatial and institutional-political order. Fulfilling of human needs leading to improvement quality of life should be achieved by realization following objectives social and/or economical and/or environmental, what is equal with development social and/or economical and/or environmental. Interrelationships between those three categories of development influence and limited each other.

Key words: sustainability, development, ethics, global society

---

Wstęp

Wiek XXI to okres, w którym w krajach bogatej Północy znajdujemy się już w innej nowoczesności. To podążanie w kierunku *post*: postnowoczesności, post-industrialnym, post-modernistycznym. *Post, po, poza* czy *późny* to słowa kluczowe naszych postindustrialnych czasów ze społeczeństwem ponowoczesnym, czasów zachodzących głębokich i wszechogarniających przemian, czasów przekraczania i wychodzenia poza dotychczasowe wzorce.

Nowe i stare środki konsumpcji w gospodarkach nadprodukcji i nadmiaru powiększają dotychczasową presję człowieka na środowisko. Pojawia się

antropopresja wywoływana masową konsumpcją; konsumpcją o niespotykanej do tej pory skali i natężeniu, w żaden sposób nieporównywalna jakościowo i ilościowo z konsumpcją z przeszłości. Prawie wszystkie świątynie konsumpcji, czyli hiper-super-mega-markety są czynne przez 24 godziny na dobę i przez 365 dni w roku, dlatego też społeczeństwa późnej nowoczesności, to społeczeństwa *non-stop*; całkowicie oderwane od rytmu i dynamiki wyznaczonego przez przyrodę i ludzki organizm. Nie istnieją już dni wolne od konsumpcji, możliwa jest ona bez przerwy i tak też się dzieje.

Jednocześnie w krajach Północy powoli odchodzi w niebyt zagadnienie niedoboru dóbr, skrajnej nędzy i głodu. Obok nędzy niedorozwoju, której nie można tolerować, stoimy w obliczu pewnego *nad-rozwoju*, który także jest niedopuszczalny. Epoka społeczeństw niedostatku kończy się, a jednocześnie przekształca się w zagadnienie dystrybucji i demokratyzacji ryzyka. Ryzyka, które stworzyła industrializacja przez rozwój naukowo-techniczny; przez wprowadzenie do środowiska różnorodnych substancji i produktów chemii czy produktów radioaktywnych.

Późna nowoczesność to okres, w którym rozpada się świat tradycyjnych wartości. To między innymi niespotykane do tej pory w historii ludzkości *chciane macierzyństwo bez ojca*. To także demokratyzacja konsumpcji w państwach Północy, gdyż nie tylko dochody kelnerów, fryzjerów, kierowców czy telefonistek wystarczają na utrzymywanie poziomu życia jaki przypisywano niegdyś klasie średniej, ale także równolegle i jednocześnie występuje proces demokratyzacji technologii, finansów i demokratyzacja informacji. Wszystko to razem stanowi o wyzwaniach jakie stoją przez nami na początku XXI wieku.

Nowe szersze wymiary człowieczeństwa to złamanie syndromu egocentryczności czy etnocentryczności, w każdym jego dotychczasowym wymiarze mojego podwórka, mojej dzielnicy, mojego miasta, mojej gminy, mojego regionu, mojego kraju czy mojego kontynentu. Konieczne staje się odejście od wytworu nowoczesności, czyli Wielkiej Trójcy: terytorium, narodu i państwa. Bez pojawienia się światocentryzmu i bez solidarności i sprawiedliwości implikujących nowe, inne postawy każdego z osobna i wszystkich nas ludzi nie będzie możliwe ograniczenie antropopresji na środowisko, a jednocześnie dalszy rozwój ludzkości, dalszy rozwój historii rodzaju ludzkiego.

Konieczne *novum* to coraz szersze przyjmowanie postawy światocentrycznej wymagającej wzniesienia się ponad biocentryczne impulsy, egocentryczne pragnienia i etnocentryczne inklinacje. Teraźniejszość dość jednoznacznie wskazuje na to, iż musi się narodzić nowe, że nastanie nowa era w dziejach ludzkości; że rozwój, odpowiednio stymulowany, może, a nawet powinien zmierzać w kierunku otwartego społeczeństwa globalnego; w kierunku „światowego podwórka”, na którym występuje kultura i cywilizacja ekologiczna oraz polityka globalna. W długoterminowej perspektywie tylko skala międzynarodowa stanie się dominująca. Jest bowiem wielce nieprawdopodobne, aby narodowe gospodarki samodzielnie mogły gwarantować równowagę rozwoju, gdyż ani nie mogą się izolować od wpływu zróżnicowanej alokacji zasobów środowiskowych, ani od globalnie kształtujących się cen zasobów i produktów, ani od globalnych zmian klimatycznych. Nie oznacza to jednak, że szybko, powszechnie i dogłębnie one nastąpią. Wszak do-

piero niedawno odeszliśmy od trybalizmu, a wiek dziewiętnasty wprowadził nowy wymiar ludzkiej wrażliwości i odpowiedzialności: wrażliwość narodową. Tymczasem postulowana jest już konieczność opierania się na wrażliwości, odpowiedzialności, sprawiedliwości i etyce planetarnej. Z drugiej jednak strony istnieje już wiele czynników i źródeł stymulujących proces tworzenia się „nowego”, między innymi takich jak powstanie planetarnych środków łączności, światowa wymiana handlowa czy globalne problemy środowiskowe.

Istota rozwoju

Rozwój jest procesem teleologicznym. Można go definiować jako ciąg zmian organizacji systemu, które zwiększają szansę jego przetrwania i/lub osiągnięcia innych celów w kontekście zmienności warunków środowiska (otoczenia). Tym samym każdy celowo ukierunkowany system (w tym oczywiście także system społeczny, każda cywilizacja lub jej autonomiczny fragment), jeśli rozpatruje się go z punktu widzenia refleksywno-teleologicznego musi między innymi spełniać dwie funkcje:

- wytwarzania informacji,
- wyboru postępowania i działania.

Sednem jest oczywiście kwestia wyboru ścieżki rozwoju danego systemu, danej organizacji czy organizmu; dotyczy to wyboru drogi rozwoju człowieka i systemu społecznego. Drogi, na początku której (a raczej na rozwidleniu wielu dróg) stoi tablica zawierająca tylko jedną dyrektywę o następującej treści: *wszystkie przyszłe pokolenia mają prawo żyć i korzystać ze wszystkich Tobie znanych walorów środowiska, tak samo jak Ty, albo jeszcze lepiej*. Jest to pierwotne i bazowe sformułowanie istoty rozwoju zrównoważonego. Na drugiej stronie tejże tablicy zapisane są też wszystkie zasady, jakimi masz się kierować w trakcie dokonywania wyboru na tym i kolejnych rozwidleniach dróg, a są to zasady zrównoważonego rozwoju przyjęte na Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”. Ty masz dokonać wyboru. Od Ciebie, od Twojego wyboru zależy przyszłość.

Dokonanie wyboru może być całkowicie arbitralne, bez wykorzystania jakiegokolwiek informacji. Jednakże ten sposób podejmowania decyzji nas nie interesuje, przyjmujemy bowiem, że każdy podejmujący decyzję swój wybór opiera jednak na informacji - *informacja bez oceny jest równie bezsensowna jak ocena bez informacji*.

Jeszcze głębiej i szerzej model analogii *drogi wyboru rozwoju* można wzbogacić, jeśli wykorzystamy definicję rozwoju Jana Pawła II. „Aby rozwój był pełny, winien urzeczywistniać się w ramach *solidarności i wolności*, bez poświęcania pod jakimkolwiek pozorem jednej czy drugiej” (Jan Paweł II, 2002, s. 480). „Doprawdy, taki model rozwoju, który by nie szanował i popierał *praw*

ludzkich, osobistych i społecznych, ekonomicznych i politycznych, łącznie z *prawami narodów i ludów*, nie byłby *godny człowieka*” (s. 478). Prawdziwy rozwój ludzkości tym samym jest drogą wyboru w ramach wolności i solidarności. Jest wynikiem wolności, a raczej walki pomiędzy różnymi wolnościami. Tym samym im więcej wolności, tym większa swoboda wyboru drogi, ale także większa odpowiedzialność tegoż wyboru w ramach solidarności z wszystkimi członkami obecnej i przyszłych generacji. „Rozwój, jego planowanie, użycie zasobów i sposób ich wykorzystania nie mogą być odrywane od poszanowania wymogów moralnych. Jeden z nich niewątpliwie wyznacza ograniczenie użycia widzialnej natury. Panowanie, przekazane przez Stwórcę człowiekowi, nie oznacza władzy absolutnej, nie może być mowy o wolności ‘używania’ lub dowolnego dysponowania rzeczami. Ograniczenia nałożone od początkowi na człowieka przez samego Stwórcę i wyrażone w sposób symboliczny w zakazie ‘spożywania owocu drzewa’ (Rdz 2, 16-17) jasno ukazują, że w odniesieniu do widzialnej natury jesteśmy poddani prawom nie tylko biologicznym, ale także moralnym, których nie można bezkarnie przekraczać” (Jan Paweł II, 2002, s. 481).

Tworzy to razem ramy kierunkujące kształtowanie się społeczeństw późnej nowoczesności i społeczeństw ponowoczesnych. Muszą to być społeczeństwa otwarte w znaczeniu Popperowskim, czyli społeczeństwa, w którym ludzie nauczyli się już krytycznego stosunku do tabu, a także nauczyli się opierać swe decyzje na autorytecie własnego rozumu; a ideałem nie jest ani rząd większości, ani „absolutna wolność”, lecz samo-rząd, który opiera się na samo-ograniczeniu się. Muszą być to społeczeństwa *moralne*, potrafiące stworzyć uniwersalny kodeks etyczny, i co ważniejsze posługiwać się nim; w pełni realizujące istotę rozwoju w ramach solidarności i wolności.

Etyka otwartego globalnego społeczeństwa

Etyka otwartego globalnego społeczeństwa późnej nowoczesności oparta musi być na godności i odnosić się do wieczności, pomimo naszej śmiertelności. „Nie znalibyśmy wieczności, gdyby nie świadomość naszej śmiertelności”. W tejże wieczności zaistnieją kolejne pokolenia ludzi, którzy podobnie jak my będą pragnąć żyć godnie. Jednakże to *My*, tu i teraz przez nasze działania możemy zadecydować i zadecydujemy, bez względu na to jak postąpimy, o ich życiu i rozwoju. Zmusza nas to (gdyż tego chcemy) do wyprzedzającego w czasie, w nie pojmawalnych horyzontach tegoż czasu, odmiennego od całej dotychczasowej historii ujmowania naszej godności i godnego życia. Wprowadza to nas w jakże trudne ponowoczesne rozszerzenie najważniejszej wartości człowieczeństwa

jakim jest ludzka godność każdego człowieka i każdej społeczności.

Godność i godne życie każdego człowieka od teraz aż do wieczności warunkowane musi być godnością i godnym życiem wszystkich nienarodzonych jeszcze istot ludzkich. Przed takim wyzwaniem jako ludzkość jeszcze nigdy w przeszłości nie staliśmy. Zawsze do tej pory wystarczało być i żyć godnie bez odnoszenia się do dalekiej przyszłości i całej ludzkości. Wystarczyło odnosić się i martwić o odpowiednie zasoby środowiskowe i jego jakość, o dobro swojego rodu, klanu, plemienia, narodu czy nawet państwa. Sednem etyki otwartego społeczeństwa globalnego staje się nakaz miłości każdego bliźniego – tego narodzonego i tych wszystkich, którzy narodzą się w przyszłości, bliskiej, dalszej i tej niewyobrażalnej.

Przyjęcie nakazu miłowania bliźnich teraz i w każdej chwili wieczności będzie aktem narodzin nowego człowieczeństwa. Z nakazu tego da się wywieść wszelkie inne dyrektywy, reguły i przepisy postępowania. Prawdziwy rozwój człowieczeństwa jest tym samym drogą wyboru godnego życia w ramach wolności i solidarności. Im więcej wolności, tym większa swoboda wyboru drogi, ale także większa odpowiedzialność tegoż wyboru w ramach solidarności z wszystkimi bliźnimi, którzy będą w ciągu całej wieczności.

Ponowoczesna polityka skierowana winna być na rozwój, kierunkowana trój-jedynym hasłem Wolności, Zróżnicowania i Solidarności. Równość, sprawiedliwość, solidarność i wolność intergeneracyjna i intrageneracyjna korzystania ze wszelkich zasobów środowiska stanowić musi fundamenty. Tym samym sednem rozwoju ludzkości jest przyjęcie przez każdego z nas indywidualnie etyki i dokonywania odpowiednich wyborów w ramach wolności i solidarności, a raczej walki pomiędzy różnymi wolnościami i zróżnicowaniami kierunkowanymi solidarnością międzypokoleniową. Wszyscy jesteśmy współodpowiedzialni za środowisko, jego jakość i ilość zasobów, i wszyscy musimy współuczestniczyć w ograniczaniu antropopresji w imię solidarności z naszymi przyszłymi bliźnimi. Wszak także oni mają pełnie praw, aby żyć godnie. Etyka otwartego globalnego społeczeństwa późnej nowoczesności implikuje konieczność budowy nowych postaw każdego z osobna i wszystkich nas ludzi. Jeśli jednak to nie nastąpi, to nie będzie możliwe ograniczenie antropopresji na środowisko, a także dalszy rozwój ludzkości. Ten dalszy rozwój historii rodzaju ludzkiego musi odbywać się w ramach paradygmatu zrównoważonego rozwoju.

Zrównoważony rozwój

Koncepcja zrównoważonego rozwoju opiera się na nałożeniu warunków ograniczających rozwój. Przyjmuje ona, że nadrzędnym celem rozwojowym

jest trwałe zaspokajanie potrzeb ludzkich, które następuje przez realizację celów:

- ❑ społecznych i/lub gospodarczych i/lub środowiskowych
- a tym samym przez rozwój
- ❑ społeczny i/lub gospodarczy i/lub środowiskowy.

Istotne jest przy tym podkreślenie współzależności pomiędzy tymi trzema kategoriami rozwojami, które winny się wzajemnie interaktywnie warunkować, a tym samym ujmować fakt, że proces rozwojowy zachodzi w trójsystemie. Jednocześnie przyjmujemy, że proces rozwojowy warunkowany jest kodeksem, czyli zbiorem zasad, które winien przestrzegać każdy podmiot rozwoju. Zasady te stanowią istotę zrównoważonego (sustensywnego) rozwoju.

Kodeks określający uwarunkowania rozwojowe opiera się na trzech filarach. Wywodzą się one ze świata wartości, charakterystycznego tylko dla człowieka, naturalnych praw przyrody i fizyki oraz sprawdzonych, wielowiekowych reguł gospodarowania.

Zasady filaru etyczno-moralnego:

- ❑ Antropocentryzmu – istoty ludzkie są w centrum zainteresowania w procesie rozwoju. Mają prawo do zdrowego i twórczego życia w harmonii z przyrodą. Największym dobrem jest życie i zdrowie człowieka,
- ❑ Trwałości i sprawiedliwości międzypokoleniowej – zaspokajanie obecnych potrzeb nie może powodować ograniczania możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń, każda generacja powinna dysponować nie mniejszą możliwością dokonywania swoich wyborów niż generacja poprzednia,
- ❑ Światocentryzmu – podmiotowość oceny musi być odnoszona do całego rodzaju ludzkiego, do wszechludzkiej wspólnoty, złamania syndromu egocentryzmu i przeskoczenia etnocentryzmu,
- ❑ Praw człowieka – każdy ma prawo być przedmiotem i podmiotem rozwoju,

Zasady filaru fizyczno-przyrodniczego:

- ❑ Systemowości – wszystko ze wszystkim jest powiązanie, a skutki naszych działań mogą być bezpośrednie i pośrednie, bliskie i odległe zarówno w czasie, jak i w przestrzeni.
- ❑ Wyczerpywalności i ograniczoności – Ziemia jest skończona, jej zasoby są skończone, jej chłonność jest skończona,
- ❑ Różnorodności – zróżnicowanie genetyczne, gatunkowe, kulturowe i społeczne zapewnia odporność na zaburzenia, zakłócenia procesu rozwojowego.

Zasady filaru dobrego gospodarowania:

- ❑ Oszczędności i wydajności – należy być efektywnym i niemarnotrawiącym w odniesieniu do przestrzeni, czasu, materii i energii,
- ❑ Recykulacji, zamykania obiegu i integracji – raz pobrana ze środowiska materia powinna być wielokrotnie wykorzystywana w ramach zintegrowanych zamkniętych cykli obiegu,
- ❑ Powiększania i odnawialności kapitału – należy dążyć do pomnażania wszystkich kategorii kapitału i wykorzystywania odnawialnych jego form.

Przedstawiony kodeks jest przyjętą przez autora definicją zrównoważonego rozwoju. Podkreślimy z całą mocą, że przyjęta przez nas koncepcja sustensywnego (zrównoważonego) rozwoju nie narzuca żadnego wzorca rozwoju, ona tylko go kierkuje, określa ramy, w których mogą przebiegać bardzo zróżnicowane drogi rozwojowe. Nie jest to tym samym żaden (eko)totalitaryzm, a jedynie sposób kierowania rozwojem i oceniania czy dany realizowany proces mieści się w uzgodnionych ramach.

Literatura

1. Red. HARRISON L.E., HUNTINGTON S.P., *Kultura ma znaczenie*, Zysk i S-ka, Poznań 2003.
2. HULL Z., 2008, Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju, *Problemy Ekorozwoju* nr 3, s. 27-31.
3. IOS, *Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”*. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 2003.
4. JAN PAWEŁ II, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002.
5. JANIKOWSKI R., *Zarządzanie antropopresją. W kierunku zrównoważonego rozwoju społeczeństwa i gospodarki*, Difin, Warszawa 2004.
6. JANIKOWSKI R., *Zrównoważony rozwój lokalny. Teoria i praktyka*, Polska Akademia Nauk, Komitet „Człowiek i Środowisko” Przy Prezydium PAN, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Studia nad Zrównoważonym Rozwojem, Tom IV, Warszawa-Katowice 2006.
7. PAWŁOWSKI A., 2008, Rola nauk społecznych i filozofii w kształtowaniu koncepcji zrównoważonego rozwoju, *Problemy Ekorozwoju* nr 3, s. 7-11.